

В. В. Рижий

ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТЛОВИХ БУДІВЕЛЬ НА ЧЕРНІГІВСЬКОМУ «ТРЕТЯКУ» У 2018 році

У 2018 р. на території м. Чернігова проведено науково-рятівні дослідження по вул. Селецькій «Третяк», що дали змогу детальніше зрозуміти динаміку розвитку районів Давньоруського Чернігова, а також прослідити еволюцію житлового будівництва з розвитком міста.

Ключові слова: Чернігів, «Третяк», житло, землянка, підкліт.

У 2018 р. на території м. Чернігова проводились науково-рятівні дослідження по вул. Селецькій в історичній місцевості «Третяк». Дослідження проводила Лівобережна експедиція Інституту археології НАН України під керівництвом О. П. Моці.

«Третяк», за матеріалами писемних та картографічних джерел XVIII—XIX ст., являє собою окремий укріплений міський район на південний захід від Чернігівської фортеці (Шафонський 1891, с. 276—277; Богусевич 1952, с. 59—61; Коваленко 1988, с. 26—27; Моця, Казаков 2011, с. 98).

Дослідження на Чернігівському «Третяку» по вулиці Белінського (сучасна назва Селецька) проводились у 2009—2010 рр. під керівництвом О. Є. Черненко. Під час досліджень виявлено міську житлову та господарську забудову IX—XIII та XVII—XVIII ст. (Черненко, Казаков, Рижий 2010, с. 462; 2011, с. 364).

Досліджена ділянка, на якій проведені дослідження 2018 р., загальною площею 1100 м², знаходилась на відстані 10 м від розкопу 2010 р. — паралельно в напрямку на південний схід, на краю високої тераси правого берега р. Десна (рис. 1; 2). Територія досліджень була розбита на чотири розкопи. На цій площі виявлено міську забудову X — першої половини XIII ст.

© В. В. РИЖИЙ, 2020



Рис. 1. Місце знаходження ділянки досліджень



Рис. 2. Ділянка досліджень (вигляд зі сходу)

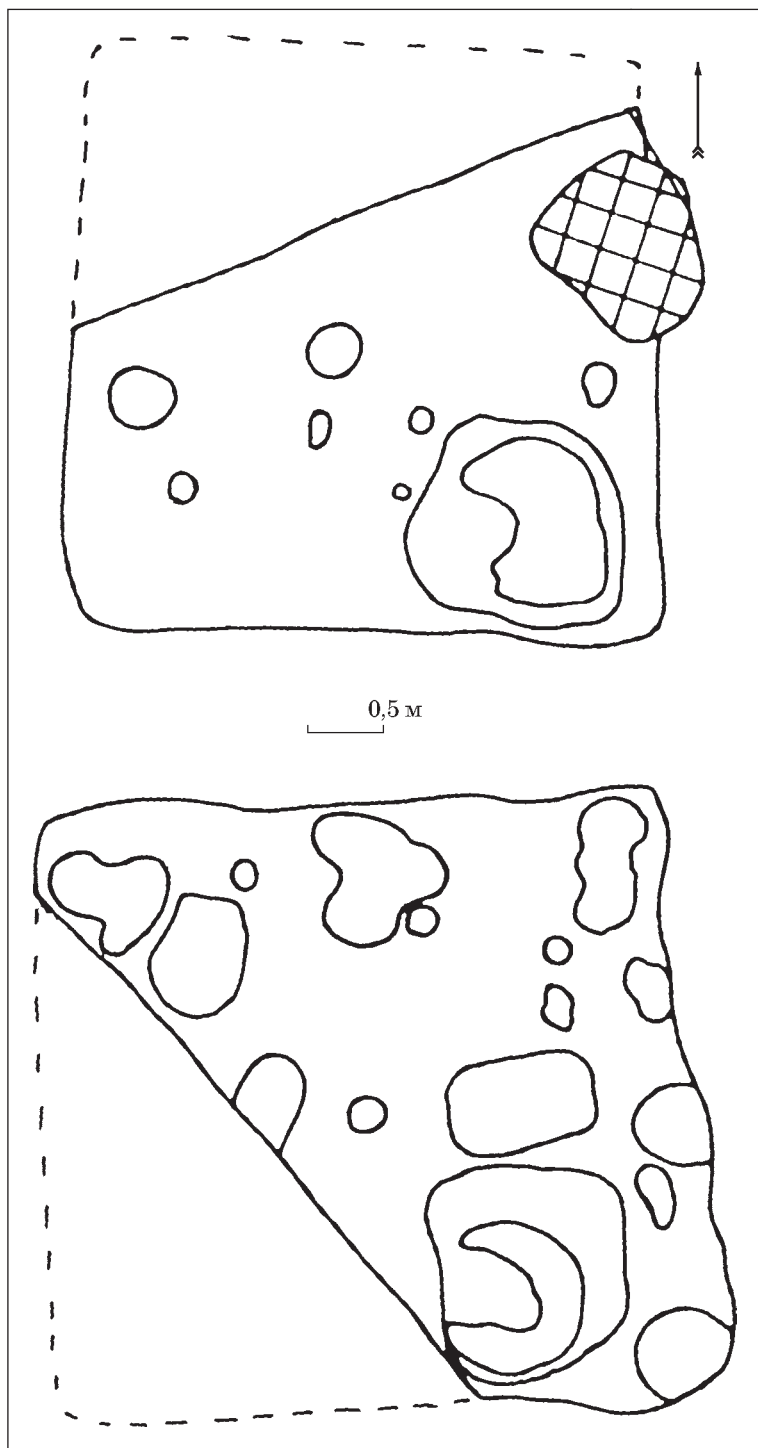


Рис. 3. Розкоп 1, план будівель 1 і 3 (вгорі)

Досліджені об'єкти мають широкий спектр: житла, господарські споруди та ями, огорожі, оборонні башти, поховання. Насамперед більшу увагу привертають житла. Так як усі садиби починаються з побудови жител, і по житлу можна зрозуміти конструктивні особливості кожної будівлі та соціальний стан господаря.

Досліджені житла представлені двома типами — землянки та наземні з холодним підклітом. Вони мають широкий хронологічний діапазон — від X до першої половини XIII ст.

Найбільш цікаві три землянки з глинобитними печами X ст. Ці житла орієнтовані стінами по сторонах світу, мають заглиблення в материк від 0,9 до 1,5 м, та досить суттєві розміри.

Перше житло досліджено частково, оскільки третина його виходила за межі розкопу. Це класична землянка, заглиблена в материк на 1,3 м, розмірами $4,2 \times 4,1$ м, орієнтована стінами по сторонах світу. У східному куті розташовувалася глиняна піч овальної форми, по кутах будівлі, а також посередині біля кожної стінки виявлені ями від стовпів, які підтримували дах та стіни. На підлозі зафіксовані стовпові ями різних розмірів та різної глибини (рис. 3; 4). Скоріш за все, ці ями від різних побутових конструкцій, які були всередині будівлі. В заповненні будівлі знайдені фрагменти кругового посуду, кістяні проколки та ніж. При дослідженні печі на черені знайдено розвали трьох гончарних горщиків, один з горщиків мав отвори в дні.

На відстані 1,2 м в напрямку півночі, від першої будівлі, знаходилась друга землянка, яка теж частково входила до котловану розкопу. Будівля заглиблена в материк на 0,9 м, її приблизні розміри $3,8 \times 4$ м. Так як і попередня будівля вона орієнтована стінами по сторонах світу і мала глинобитну піч у східному куті. По центру будівлі частково прорізав котлован горілої споруди другої половини XII ст., з північно-східної сторони будівля була частково пошкоджена сучасними перекопами. На підлозі зафіксовані стовпові ями різних розмірів та глибини, але по кутах та посередині біля стін стовпові ями були відсутні. Скоріш за все, ця будівля мала зрубну конструкцію (рис. 3). При розборі заповнення котловану знайдено фрагменти кругового посуду X ст. та фрагмент ножа.

Котлован третьої будівлі, датованої X ст., заглиблений в материк на 1,4 м. Її розміри становили $4,25 \times 5$ м. По кутах та посередині біля стін, так як і в першій будівлі, знаходились стовпові ями, залишки від конструкцій стін будівлі. На дні будівлі зафіксовані стовпові ями різних розмірів від внутрішніх конструкцій інтер'єру. Розташування печі відрізнялась від двох попередніх: вона знаходилась в північному куті. Також з південної сторони, ближче до східного кута, до будівлі примикав

котлован входу, розмірами $1,25 \times 1$ м (рис. 5; 6). Індивідуальні знахідки повністю повторювали знахідки, знайдені в двох попередніх землянках, це кістяні проколки та фрагменти ножів.

Оскільки житла знаходяться поблизу один від одного, два з досліджених жител (в розкопі 1) збудовані в одну лінію, третє (в розкопі 3) — знаходиться паралельно, що дає нам змогу припустити думку про чітке вуличне планування частини міста в Х ст. Скоріш за все, між житлами простягалась одна із багатьох вулиць давнього міста, і ці землянки, можливо, відносились до окремих садиб, але сліди вулиці та господарської забудови були знищені спорудами та ямами пізніх історичних періодів.

Таким чином, під час досліджень трьох будівель Х ст. (землянок) чітко зафіксовані конструктивні особливості кожної з них, також по місцю їх знаходження простежились початкові зародки міського планування.

На об'єкті були досліджені також дві землянки XII ст. Вони знаходились в розкопах 3 і 4. Землянки мали певну схожість з будівлями Х ст., орієнтовані стінами по сторонах світу та мали глинобитні овальні печі в східних кутах.

Землянка в розкопі 3 мала розміри $3,3 \times 3,3$ м, котлован цієї будівлі сів на котлован меншої за розмірами споруди XI ст. Стовпові ями по кутах будівлі не фіксувалися, можливо, землянка мала зрубну конструкцію.

Землянку в розкопі 4 майже повністю знищена спорудою та господарською ямою другої половини XII ст. Індивідуальні знахідки характерні для цього періоду: фрагменти скляних браслетів, пряслиця з пірофілітового сланцю, ножі тощо.

Інша група будівель — наземні з холодним підклітом, мали традиційну техніку будівництва, але з деякими конструктивними особливостями.

Котлован будівлі 2 в розкопі 1 заглиблений в материк на 1,2 м, розмірами $4 \times 3,2$ м, частково будівля заходила на розкоп 3. Будівля орієнтована стінами по сторонах світу, в кутах котловану зафіксовані стовпові ями глибиною до 0,4 м. На підлозі котловану також зафіксовані стовпові ями різних розмірів та глибини. У заповненні котловану знайдені фрагменти кругового посуду другої половини XII — першої половини XIII ст., з індивідуальних знахідок: фрагменти скляних браслетів, пряслиця з пірофілітового сланцю, точильні бруски, ножі тощо.

У розкопі 2 були досліджені дві наземні будівлі з холодним



Рис. 4. Розкоп 1, фото котловану будівлі 1

підклітом. Перша будівля мала досить суттєві розміри — 5×3 м, заглиблена в материк до 1 м. Будівля орієнтована стінами по сторонах світу, по кутах котловану знаходились стовпові ями від масивних стовпів (рис. 7). В заповненні були знайдені тиглі та багато оплавів кольорових металів, що дає змогу виокремити цю будівлю як ювелірну майстерню. На жаль, ювелірні інструменти знайдені не були, скоріш за все майстер покинув цю будівлю і інструменти забрав з собою.

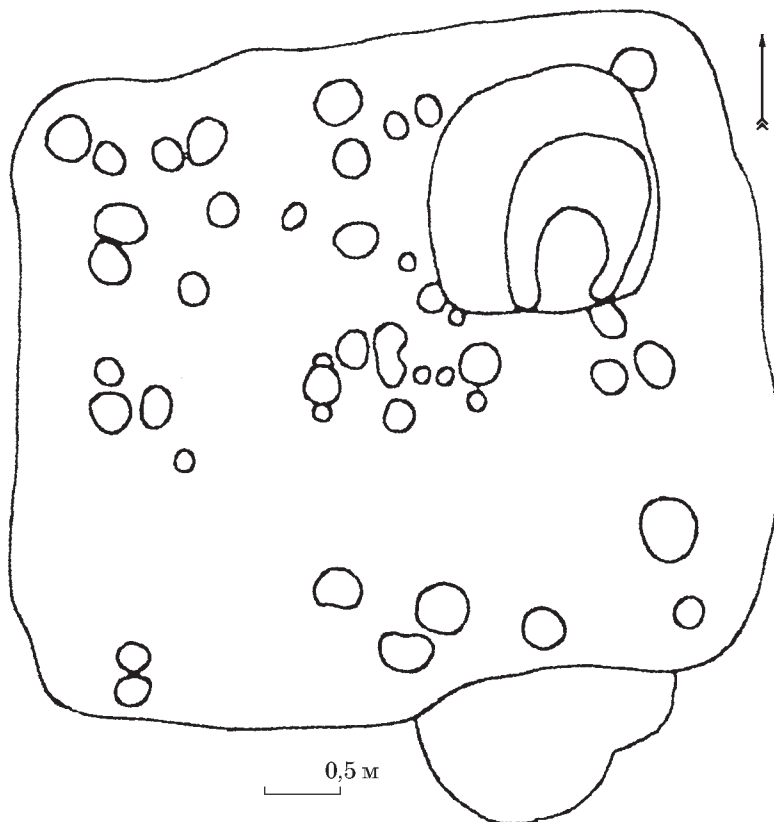


Рис. 5. Розкоп 3, план будівлі 3



Рис. 6. Розкоп 3, фото котловану будівлі 3

За 12 м на північний захід від попередньої будівлі знаходилась ще одна будівля з холодним підклітом. Вона мала скромніші розміри $3,2 \times 3,4$ м, заглиблена у материк на 1,4 м, орієнтована стінами по сторонах світу. По кутах та посередині біля стін будівлі, зафіксовані стовпові ями. У заповненні будівлі фіксувалася велика кількість вугілля та попелу з печиною. Ймовірно будівля загинула під час пожежі. Індивідуальні знахідки відрізнялись від усіх попередніх. У будівлі були знайдені кістяна орнаментована накладка на лук та залізна псалія зі слідами срібної інкрустації. Ці знахід-

ки дають змогу припустити, що ця будівля, можливо, належала дружиннику. За фрагментами кругового посуду, знайденого в котловані, будівля датована XII ст.

Також на цій ділянці були досліджені залишки масивної огорожі з баштою. Така огорожа, ймовірно, огорожувала феодальну садибу.

Таким чином, продовження дослідження Чернігівського «Третяка» дало науці досить цікавий матеріал, який показав, що масове заселення цієї території як міської, почалось наприкінці IX — початку X ст. і продовжувалося аж до початку монгольської навали. Звісно, що сама територія, на якій проводились дослідження, досить сприятлива для заселення. Значна кількість досліджених будівель знаходилась на відносно невеликій території, хоча вони були різних часових періодів, але щільність житлових і господарських споруд говорить про те, що ця територія була досить престижною для заселення. Характер знайдених індивідуальних знахідок свідчить про те, що мешканцями, які жили на цій території, були люди з високим соціальним статусом. Звісно, що в майбутньому дослідження «Третяка», будуть продовжені, і вони дадуть ще більший матеріал й розуміння забудови цього району, і яке значення він мав в житті давнього Чернігова.

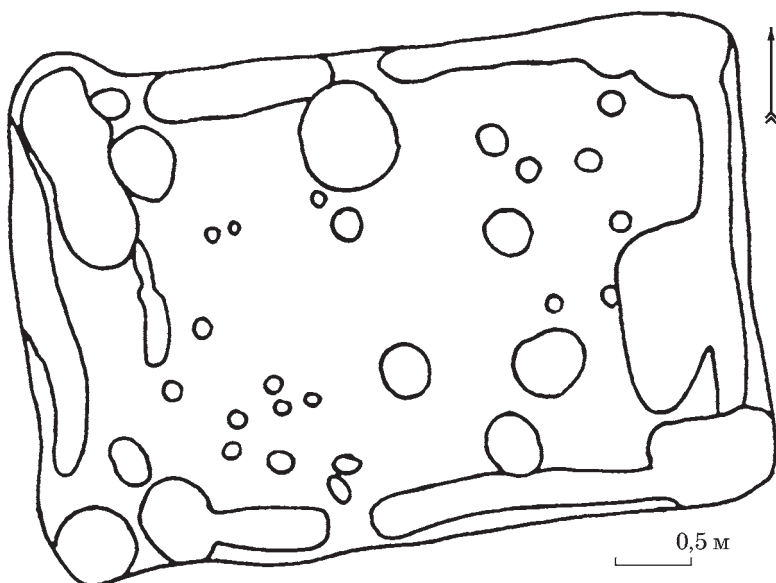


Рис. 7. Розкоп 2, план будівлі 2

ЛІТЕРАТУРА

Богусевич, В. А. 1952. Древній Чернігів за археологічними даними. *Вісник АН УРСР*, 1, с. 63-72.

Коваленко, В. П. 1988. Основные этапы развития древнего Чернигова. В: Толочко, П. П. (ред.). *Чернигов и его округа в IX—XIII вв.* Киев: Наукова думка, с. 22-32.

Моця, О., Казаков, А. 2011. *Давньоруський Чернігів*. Київ: Стародавній світ.

Черненко, О. Є., Казаков, А. Л., Рижий, В. В. 2010. Дослідження на території Чернігова у 2009 р. *Археологічні дослідження в Україні 2009 р.*, с. 461-462.

Черненко, О. Є., Казаков, А. Л., Рижий, В. В. 2011. Дослідження на території м. Чернігів. *Археологічні дослідження в Україні 2010 р.*, с. 364-365.

Шафонский, А. 1851. *Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России, из частей коей оно наместничество составлено*. Киев: Университетская Типография.

REFERENCES

Bohusevych, V. A. 1952. Drevnii Chernihiv za arkheolohichnymu danymu. *Visnyk AN URSSR*, 1, s. 63-52.

Kovalenko, V. P. 1988. Osnovnye etapy razvitiia drevnego Chernigova. In: Tolochko, P. P. (ed.). *Chernigov i ego okruga v IX—XIII vv.* Kiev: Naukova dumka, s. 22-32.

Motsia, O., Kazakov, A. 2011. *Davnoruskyi Chernihiv*. Kyiv: Starodavnyi svit.

Chernenko, O. Ye., Kazakov, A. L., Ryzhyi, V. V. 2010. Doslidzhennia na terytorii Chernihova u 2009 r. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2009 r.*, s. 461-462.

Chernenko, O. Ye., Kazakov, A. L., Ryzhyi, V. V. 2011. Doslidzhennia na terytorii m. Chernihiv. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2010 r.*, s. 364-365.

Shafonskii, A. 1851. *Chernigovskogo namestnichestva topograficheskoe opisanie s kratkim geograficheskim i istoricheskim opisaniem Maloi Rossii, iz chastei koei ono namestnichestvo sostavleno*. Kiev: Universitetskaia Tipografia.

V. V. Ryzhyi

RESEARCH OF THE DWELLINGS ON CHERNIHIV «TRETYAK» IN 2018

The archaeological research in 2018 on Yeletska St., in Chernihiv made possible to understand in de-

tailed the dynamic of development of Chernihiv region as well as to trace back the step-by-step evolution of dwelling building in conjunction with the general city development.

The objects of research are vary: the dwellings, economical buildings and domestic pits, fences, defense towers, up to the burial places. Dwellings, particularly, are in focus. They are represented empirically by the two common types, that is, dugouts and above-ground houses with cellars. They are widespread diachronically — since 10th till the mid-13th centuries.

The most interesting dugouts are the ones with adobe stoves of 10th century. These dwellings used to be the urban part of Chernihiv. In buildings ditches personal artifacts accompanied by the whill-made ceramics were found. The group of above-ground buildings with cellars has been built using common technique of building for their time, however, with additional constructional features.

The most interesting buildings on the excavation were the buildings of the 10th century, as they belong to the beginning of the urban planning of the Tretyak of Chernihiv.

During the excavation of structures the fragments of circular utensils and household items were found that reveal the material culture of the population who lived in the area.

With its strategic location and protected by natural obstacles both from the east and from the west, the Tretyaka territory has been attracting people for many centuries.

To summarize, the continuation of research of Chernihiv's «Tretyak» location provided the science with rather fruitful material depicting that mass settlement of this territory (as an urban one) has begun at the late 9th — the early 10th centuries, lasting up to Mongol invasion of Kyiv Rus.

Keywords: Chernihiv, «Tretyak», building, dwelling, cold sub-cell, ditch, dugout.

Одержано 03.10.2019

РИЖИЙ Віталій Васильович, молодший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

RYZHIIY Vitaliy, Research Assistant, the Institute of Archaeology NAS of Ukraine, Heroiv Stalingrada ave., 12, Kyiv, 04210, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-8576-5947; e-mail: rudu2017@ukr.net.